

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1999

11

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2000, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Palsacomplex in het uiterste noordoosten van het Usa-bassin (Europees Rusland)
(foto: N. Karstkarel).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1298-X

PALEO-AKTUEEL

11

redactie
Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

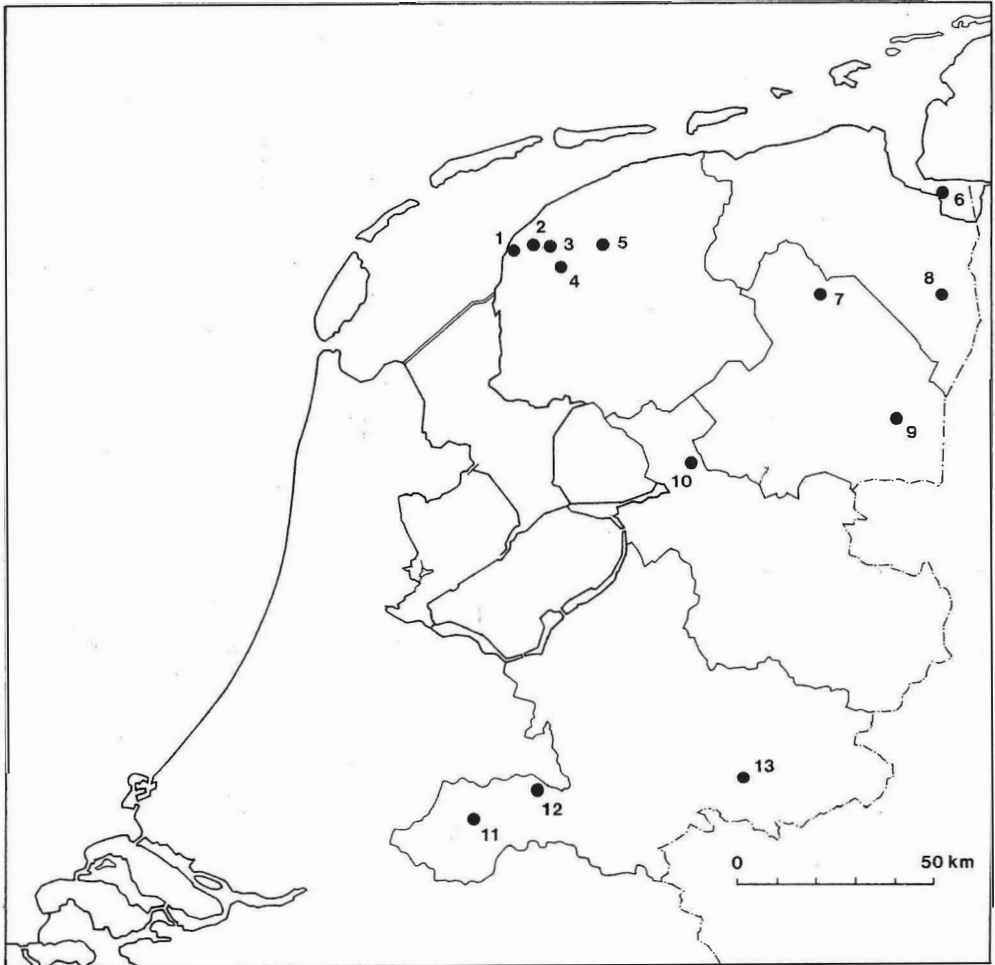
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2000

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Italië, Nederland, Noorwegen + Spitsbergen, en Rusland.

In deze aflevering uit Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Dongjum; 3. Peins; 4. Winsum; 5. Leeuwarden;
6. Punt van Reide; 7. Tynaarlo; 8. Wedde; 9. Emmen; 10. Wanneperveen; 11. Geldermalsen;
12. Lienden; 13. Doetinchem.

INHOUD

VOORWOORD	8
L. JOHANSEN, J.N. LANTING, R.C.G.M. LAUWERIER, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & I.-L.M. STUIJTS Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.): natuurwetenschappelijk onderzoek	9
M.J.L.Th. NIEKUS, Y. LOFF & D. STAPERT Klingen van Rijckholt- vuursteen uit Overijssel en Gelderland	15
A.L. BRINDLEY Meer aardewerk uit D6A/Tinaarlo (Dr.)	19
M.J.M. DE WIT Graven op de Noordbargeres te Emmen (Dr.)	23
L. HACQUEBORD & J. DE KORTE Een biologisch-archeologische verkenning van de noordkust van Peary Land, Groenland	26
P.A.J. ATTEMA & J. WETERINGS Francavilla Marittima, het nederzettingsonderzoek in 1999	32
L. SIKKING Bewoning op en rond de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (260-240 v.Chr.)	37
W. PRUMMEL Kokkels uit de baai van Sóurpi (Griekenland); indicatoren voor zeemilieu en bevolkingsdruk	43
O.H. HARSEMA Het gelijk van Picardt: ontwikkelingen in de gedachtenvorming over Celtic fields in Nederland, in het bijzonder bij Van Giffen	47
E. VAN JOOLEN & H. WOLDRING Emmertarwe (<i>farro</i>), tamme kastanje en de 'marcite' van Norcia in Italië	53
F. VEENMAN & H. WOLDRING Maquis in de Murge	59
G.J. DE ROLLER & W.J. KUIJPER Van zaad naar cocon	64
J.J. DE JONG De ROB veranderd en verandert	66

M.C. GALESTIN	
Augusteïsche munten uit een Friese terp: vroeg-Romeinse munten uit de opgraving Winsum-Bruggeburen (Fr.)	69
H.A. GROENENDIJK	
Een bronsdepot uit de eerste eeuw te Wedde (Gr.)	74
I.-L.M. STUIJTS & J.B. DE VOOGD	
Romeinen te Lienden (Gld.)	79
J. BAZELMANS & D.A. GERRETS	
Project Noordelijk Westergo (Fr.). De opgravingen van de terprestanten van Dongjum-Heringa (1998) en Peins-Oost (1999)	83
E. TAAYKE	
Had koning Clovis klei aan de voeten?	89
M.J.M. DE WIT	
Een nederzetting uit de 2e/3e eeuw langs de Frieslandweg te Emmen (Dr.)	94
H.A. GROENENDIJK, J. MOLEMA & C. TULP	
Middeleeuwse metaalvondsten uit Groningse wierden: een eerste aanzet	96
C. TULP & N. MEEKS	
Onderzoek naar de Wijnaldum-matrijs (Fr.)	99
A. UFKES	
Stadskernonderzoek aan de Eewal, Leeuwarden (Fr.)	103
H.J. MOLTMAKER	
Friese muntslag in het Groningse: de Reiderschans aan het einde van de 16e eeuw	107
L. HACQUEBORD, F. STEENHUISEN, H.J. WATERBOLK & W. PRUMMEL	
Archeologisch onderzoek rond de Bellsund, Spitsbergen	110
N. KARSTKAREL	
De invloed van permafrostdegradatie op infrastructuur in het Usa-bassin	116

VOORWOORD

Tien nummers van *Paleo-aktueel* zijn verschenen. Het elfde ligt voor u. De presentatie van het archeologisch onderzoek vanuit Groningen slaat aan: in korte artikelen wordt het lopende onderzoek verwoord en verbeeld. Uit de enthousiaste reacties blijkt dat de lezers de uitgave waarderen.

De afgelopen tien jaren is het archeologisch bestel sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek behield weliswaar zijn naam, maar de opzet van de dienst en het takenpakket zijn niet meer dezelfde. Jan de Jong geeft in dit nummer een schets van de ROB-nieuwe stijl.

De drie noordelijke provincies hebben nu een archeoloog in dienst die de spil vormt van de archeologische activiteiten. Vroeger bestond een archeologische band tussen de provincies en de Rijksuniversiteit Groningen. De provinciaal archeoloog was voor de helft in dienst bij de provincie en voor de andere helft bij de RuG. Dat is nu definitief verleden tijd. Wel hebben de provincies met de RuG een gezamenlijk archeologisch depot ingericht in Nuis. In de komende jaren zal dit depot zich hopelijk een duidelijke plaats in het Noorden verwerven. De plamen liggen klaar. Wie neemt het initiatief tot uitwerking?

De provinciale musea in Noord-Nederland hebben vanouds een belangrijke taak in de presentatie van de archeologie. In de nieuwe opstelling van het Drents Museum is de archeologie nog duidelijk aanwezig, maar de plaats van de archeologie in de musea te Leeuwarden en Groningen is, in ieder geval voor een buitenstaander, volstrekt onduidelijk. Alom bestaat waardering voor de spraakmakende exposities van hedendaagse kunstuitingen, maar het is kennelijk de vraag of de archeologie daarmee in de toekomst nog wel door één deur kan. We hadden graag een visie vanuit de musea in dit nummer opgenomen, maar de tijd bleek nog niet rijp.

In *Paleo-aktueel* zijn ook artikelen opgenomen van medewerkers van Archaeological Research and Consultancy. Hoe zullen universitair onderzoek en commerciële archeologische activiteiten in een nieuw archeologisch bestel gestalte krijgen? De plannen die staatssecretaris Van der Ploeg heeft ingediend hebben in ieder geval voor de nodige opschudding gezorgd. Van Herwaarden – destijds ambtenaar bij CRM en WVC – formuleerde het altijd zo: Monumentenzorg en wetenschap binnen één Ministerie? Dat is slecht voor de archeologie.

In de oorspronkelijke opzet van *Paleo-aktueel* was het de bedoeling dat met name studenten en pas-afgestudeerden een bijdrage zouden publiceren. Enkelen komen in deze uitgave aan het woord. Studenten worden nadrukkelijk uitgenodigd om in de komende nummers van *Paleo-aktueel* een artikel te schrijven over hun afstudeeronderzoek.

Reinder Reinders

ROMEINEN TE LIENDEN (GLD.)

I.-L.M. Stuijts en J.B. de Voogd

In het kader van de aanleg van de Betuweroute door de Projectorganisatie Betuweroute en de daarmee gepaard gaande bedreiging van het bodemarchief, diende ter hoogte van A15 knooppunt 35, in de gemeenten Lienden en Kesteren, provincie Gelderland, archeologisch onderzoek te worden verricht.

Inventariserend archeologisch onderzoek door RAAP1 (Asmussen, 1994) en Aanvullend Archeologisch Onderzoek door het ADC2 (Siemons & Sier, 1999; Sier & Drenth, 1999) leerde, dat in dit deel van het toekomstige tracé bewoningssporen uit het laat-Neolithicum/de vroege bronstijd, de midden-bronstijd en de Romeinse Tijd te verwachten zouden zijn. Het uiteindelijke archeologisch onderzoek werd van oktober tot en met december 1999 uitgevoerd door het Archaeological Research and Consultancy (ARC), gevestigd te Groningen. Hierbij werden de vindplaatsen 14 en 15 van de Betuweroute op het terrein van woonwagenkamp Lienden te Kesteren opgegraven. Ondanks het feit, dat de aandacht op de vroegste perioden gericht zou zijn, dateren enkele interessante ontdekkingen uit de Romeinse Tijd.

Dat in de omgeving van Kesteren uit voornoemde periode nederzettingsresten van civiele en/of militaire aard gevonden zouden worden, stond bij voorbaat vast, getuige de vermelding van het *castellum* CARVO op de *Tabula Peutingeriana* alsmede door vroegere vondstmeldingen en opgravingen uitgevoerd onder auspiciën van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Vindplaats 16 van de Betuweroute, 'Kesteren-De Woerd', dat onlangs door het ADC is opgegraven, leverde een schat aan Romeinse nederzettingsresten op. Deze vindplaats grenst oostelijk aan locatie C van vindplaats 15.

Waterput

Reeds bij de verwijdering van de bouwvoor in werkput 12, centraal op locatie A, tekende zich op 5,31 m +NAP een ronde grondverkleuring af: dit duidde op de mogelijke aanwezigheid van een waterput. Ongeveer een halve meter lager bleek het hout dusdanig geconserveerd te zijn gebleven, dat voorzichtigheid geboden was. Begeleid door intensieve telefonische ruggespraak tussen de beide auteurs, houtdeskundige respectievelijk projectleider van het ARC, werd het hergebruikte wijnvat – zoals later bleek – minutieus geprepareerd, gedocumenteerd en geborgen (fig. 2).³ Hierbij werden de resten van achttien duigen van bijna één meter lengte, radiair gezaagd uit boomstammen van naaldhout (17 van *Abies* (zilverspar) en 1 van *Picea* (fijnspar)), bijeengehouden door acht à negen hoepels van *Corylus* (hazelaar)⁴ vrijgelegd (tabel 1). Hoewel speciaal op de bevestigingen van de hoepels aan elkaar werd geteld konden deze verbindingen, zowel buiten als in het laboratorium, niet worden waargenomen.

Bij zorgvuldige reiniging op het Groninger Instituut voor Archeologie⁵ bleek één op de drie duigen stempels te bevatten, bestaande uit twee verschillende varianten:

1. [P] RIS [C] (zie fig. 3)
2. [C] SAV [I / M / N]

(zie fig. 4; onderstreept is onduidelijk leesbaar)

Het gaat om aanduidingen van de naam van de kuiper, de detailhandelaar of de afnemer. De eerste variant duidt mogelijk op de naam PRISCVS, een frequent voorkomende naam in geromaniiseerd Gallia en Germania; in het *Corpus Inscriptionum Latinarum XIII* komt de naam bijvoorbeeld maar liefst zo'n 50 maal voor. De tweede variant is nochtans niet te herleiden. Of deze inscriptie te completeren is tot ISAVRIUS valt te betwijfelen; deze naam komt namelijk in de voor-

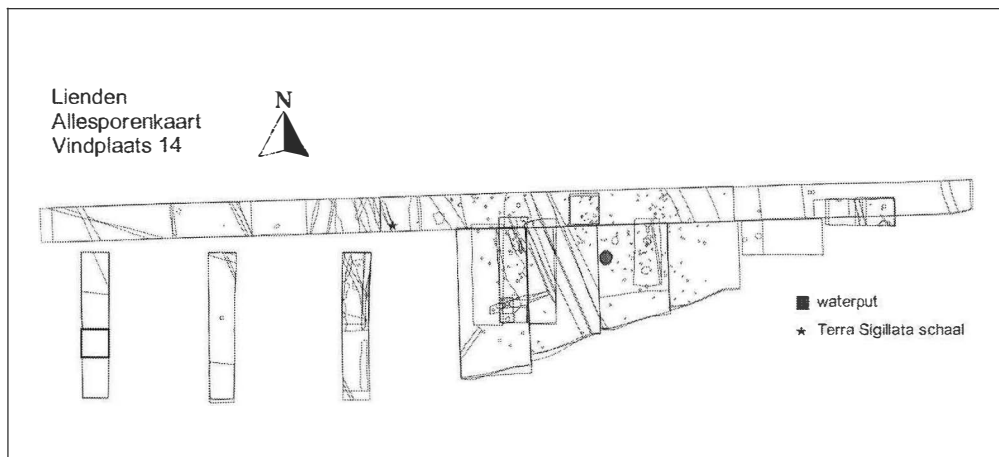

Fig. 1. Betuweroute vindplaats 14, locatie A.

noemde provinciën niet voor. Opvallend is, dat de houtstempel van variant 2 slechts in combinatie met het houtstempel van variant 1 voorkomt (tabel I).

Met het oog op dendrochronologische datering van de ton is een vijftal monsters van de duigen genomen en verzonden naar de Stichting RING te Amersfoort. Omdat niet duidelijk was, of dit naaldhout zich leende voor datering, werd

besloten om tevens een monster van de houten hoepels te nemen ten behoeve van ^{14}C -datering. In de vulling van de waterput bevond zich ook een paaltje – door het geringe aantal jaarringen ongeschikt voor dendrochronologische datering – dat eveneens voor ^{14}C -datering werd opgestuurd; deze datering zou inzicht kunnen geven in het tijdstip, waarop de put in onbruik raakte.

Dendrochronologische datering op het naaldhout bleek wel degelijk mogelijk te zijn. De datering van de duigen liggen dicht bij elkaar en leverden een fraaie *terminus post quem* van de ton op van 143 na Chr.⁶ Dit betekent dat, wanneer de ^{14}C -dateringen bekend zijn, calibratie mogelijk is. Het aardewerk in de putvulling duidt op het opgeven van de waterput in mogelijk het derde kwart van de 2e eeuw na Chr. Al met al zal de put zéér kort in gebruik zijn geweest, mogelijk gedurende slechts één generatie. Nader onderzoek van de stempels zal ons meer kunnen vertellen over de handel en wandel van een wijnton, zijn makers en gebruikers in de veertiger jaren van de 2e eeuw na Chr.

Terra sigillata-schaal

In de westelijke helft van locatie A, in werkput 4, zijn in de vulling van een crevasse delen van een terra sigillata-schaal gevonden van het type Dragendorff 18/31 (fig. 5).⁷ De schaal was reeds ge-

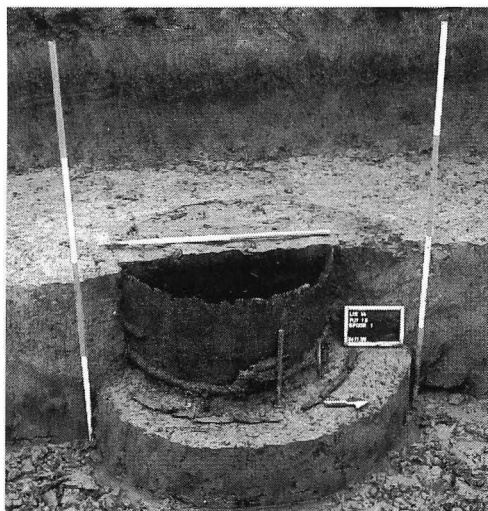

Fig. 2. Waterput.

Tabel 1. Houtdeterminatie duigen (maten in cm).

Duig No.	Species	Reste- rende lengte	Breedte boven- zijde	Breedte onder- zijde	Diam.	Aantal jaar- ringen	Groei	Max. groei per jaar	Stempel	Terminus post quem
1	Abies	94	18,5	14,5	2,5 à 3,5	46	snel	0,4	Type 1+2	
2	Abies	96	19	15	2,5 à 3	72	onregelmatig	0,3		
3	Abies	92	18	13,5	2 à 3,5	111	onregelmatig	0,2		137 n.Chr.
4	Abies	93	16	12	2 à 3,5	97	onregelmatig	0,2		142 n.Chr.
5	Abies	91	18	14,5	2 à 3,5	97	gemiddeld	0,2	Type 1+2	143 n.Chr.
6	Abies	90	18	14	2 à 3,5	34	regelmatig	0,6		
7	Abies	92	19	15	2,5 à 3,5	60	onregelmatig	0,4		
8	Abies	92	17,5	13,5	2,5 à 3,5	78	gemiddeld	0,2		
9	Abies	92	17	13	2 à 3,5	54	snel	0,4	Type 1	
10	Picea	96,5	16,5	13	2 à 3	56	regelmatig	0,4		
11	Abies	95	19,5	15,5	2 à 3,5	128	onregelmatig	0,2		131 n.Chr.
12	Abies	96	18	14	2 à 3	87	onregelmatig		Type 1	132 n.Chr.
13	Abies	99	18,5	15	2 à 3,5	69	onregelmatig	0,4	Type 1	
14	Abies	103	18,5	14	2,5 à 3,5	75	onregelmatig	0,3		
15	Abies	100	19,5	15,5	2 à 3,5	80	onregelmatig	0,3		
16	Abies	100	18,5	15	1,5 à 2,5	75	snel	0,4		
17	Abies	87 à 93	18	14,5	2 à 3,5	63	snel	0,3		
18	Abies	93,5	17,5	13	2,5 à 3	45	regelmatig	0,4	Type 1	

broken voordat de delen in de put terecht kwamen, gezien de afgeronde breukvlakken van de scherven. Op de bodem van de schaal is een stempel te zien met de letters: 'DRAPPVSF', 'Drappvs fecit', 'door (het pottenbakkersatelier

van) Drappus gemaakt' (zie fig. 6). Deze signatuur herleidt de fabricatie van de schaal tot Trier in een periode tussen de Romeinse keizers Hadrianus (117-138 na Chr.) en Antoninus (138-161 na Chr.). Met de datering van het artefact kan het

Fig. 3. Houtstempel variant 1.

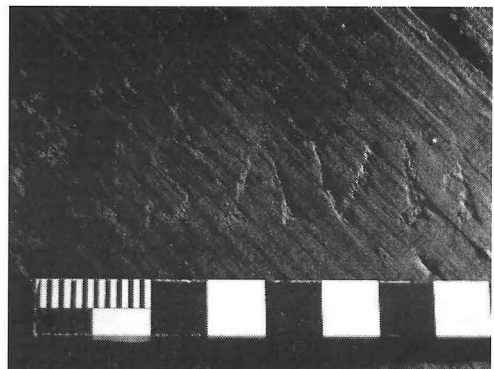

Fig. 4. Houtstempel variant 2.

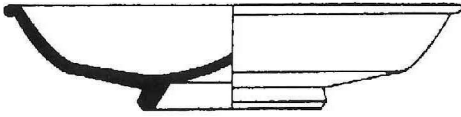

Fig. 5. Dragendorff type 18/31.

geulsysteem hierdoor met een grote waarschijnlijkheid gedateerd worden in de tweede helft van de 2e eeuw na Chr.

Stempels van dezelfde maker zijn aangetroffen te Arentsburg (*Praetorium Agrippinae*) en Mainz (*Moguntiacum*) op Dragendorff type 18/31; te Arentsburg, Mainz, Xanten (*Vetera Colonia Ulpia Traiana*) en Zugmantel op Dragendorff type 27; te Arentsburg, Heddesdorf, Vechten (*Fectio, Castellum Flevum*), Xanten en Zugmantel op Dragendorff type 31; te Zugmantel op Dragendorff type 32 en te Grusenberg (*Sumelocenna*), Rottenburg, Trier (*Trèves*) en Vechten op Dragendorff type 33 (Oswald, 1931).⁸

Fig. 6. Sigilum.

Summary

During an excavation at Lienden (province of Gelderland), a well was discovered, dating from shortly after AD 143. This well was constructed from a pinewood barrel with hazel hoops. Six of the eighteen staves were stamped, with two different names. The well probably became disused during the third quarter of the second century AD. Another find from the Roman period was a terra sigillata dish of Dragendorff type 18/31, manufactured by the potter DRAPPVS at Trèves sometime between AD 117 and 161.

Noten

1. Regionaal Archeologisch Archiverings Project, Amsterdam.
2. Archeologisch Diensten Centrum, Bunschoten.
3. Copyright Projectgroep Archeologie Betuweroute. Fotografie: waterput M. Huisman, ARC; voorts R. Veenstra, ARC.
4. Houtdeterminatie Dr. Ingelise Stuijts, ARC.
5. Vondstverwerking M. Essink, G.J. de Roller, ARC.
6. Met dank aan E. Hanraets, RING.
7. Met dank aan Dr. M.C. Galestin, GIA.
8. Met dank aan Dr. S. Neu, Römisch-Germanisches Museum/Archäologische Bodendenkmalpflege, Keulen (Dld.).

Literatuur

- Asmussen, P.S.G., 1994. Archeologische Begeleiding Betuweroute, deel C: Waardering van de vindplaatsen (= RAAP-rapport 86). Amsterdam.
- Kranendonk, P. & E. Smits, 1999. Archeologische Begeleiding Betuweroute: Bestek Vindplaats 14/15: Woonwagenkamp/Lienden (Besteknummer: BR/ARC/14-15/19905372).
- Oswald, F., 1931. Index of potter's stamps on Terra Sigillata, Samian Ware. East Bridgford, Nott.
- Sier, M.M. & E. Drenth, 1999. *Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het tracé van de Betuweroute, vindplaats 15, Kesteren/Lienden* (= Rapportage Archeologische Monumentenzorg 36). Amersfoort.
- Sier, M.M., in prep. Archeologisch Onderzoek in het tracé van de Betuweroute, vindplaats 16.
- Siemons, H.A.R. & M.M. Sier, 1999. *Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het tracé van de Betuweroute, vindplaats 14, Kesteren/Woonwagenkamp* (= Rapportage Archeologische Monumentenzorg 39). Amersfoort.